Historical Jewish Press (JPress) of the NLI & TAU
דבר, 27.08.1948, page 3

ליובלו של רש"י עגנון

מעשה המטפחת

(פירוש לפי שעה)

המבקש לפרש את פעלו של ש"י עגנון אם בכללו ואם בפרטיו, אפילו ודאית גמורה היא בו, כי גו־רישו יש לו על כה שיזמין. ואין נותן דעתו על כך, מה עלותה להם לקודמיו ובפירושיהם, ואפילו ודאותו לא תשתנה בו. הרי אפשר ונעימת הודעתו עליה תשתנה, שכן בדיקה של הסיטונית האלה תעלה לו, כי טובי המפרשים הקודמים כולם נתבדו, וספק אם יהא גו סלוא בישתה. כי אלה שבאו אחריהם, העומדים עתה במערכה זו, לא יקוים בהם; מה עתה היא שיהיה, כי נבא נא ונראה, מה עלתה לו למי שפירש את הסיפור העגנוני כתמיכת־לפיכוכה, שנמלטה מסבכי הרווחות האחרונים; ומה עלתה לו למי שפירש את עגנון עצמו בעין הונזי המעגל שיכון שנת־ירים, למצער בשלושה יובלות, ולא ידע את התמורות שהתחוללו בהם ועל כן ניצלה נפשו מקרע ושסעי ונמצא כממשיך שלימות — אם היתה זו שלימות — שלפני ערעור החוסנות; ומה עלתה לו למי שראה את מסדו מסד של עממיות־לתומה שלא ידעה את נפתולי האדם המודרני, ושעל־כן נתפרש סיפורו על סוד־קסמה בעילויה של העממיות לרמת־האמנות. הרי כל אלה ושכמותם לא די שנתעוררו עליהם חולקים ומליגים, שהוכיחו מתוך הסיפורים עצמם, עד כמה תוכם המוצנע הוא כניגוד של ברם המגולה, עד כמה שלות־ההרמוניה ועיגולה היא כזיפו משלה לגעש־סעטובים והידודים, הרי בא לימים המספר עצמו במסכתות נוספות של סיפורו, על עינינו ודרכו, ורוב הפירושים הראשונים נתערערו כבית־קלפים — לאמור, לא תמימות־לפשטה, ולא מהדורה הזתא של זוני המעגל; ולא עממיות־לתומה ובדומה, אלא נפש שלא נעלם מבנה רטט וצליל מכל ההמרות הגדולות והקטנות של דורות אחרונים; וממילא לא נמלטה מסערתם וערעורם, משיסועי יקרעם; ואדרבה הם נקלטו בה רב־יותר משנקלטו בנפשם של אלה המוחזקים בראשי־הנקלעים בכף־הקלע; רב־יותר גם מבחינת רוחב־האופק וגם מבחינת עומק־הקרקע. כי בעוד המספרים האחרים היו היים בממש לכל המרובה שני דורות, דור אבות ובנים, והתפיסה הפובליציסטית היתה כסייעתם להלל את המתיחות שבינהם, הרי פה הי המספר בממש לכל המועט מערכת־הדורות, המתפשטת בתהום־תולדתנו בין ראשית־החסידות עד עצם היום הזה. וממילא ההדיינות היא נרחבה יותר ועמוקה יותר, וממילא־דממילא החשבון גדול יותר, אם לא — לאפוקי ביאליק — הגדול בחשבונות.

והנה המתבונן ורואה, עד כמה שוטי מפרשיו הראשונים של עגנון נתבדו, עד שנדמה כאילו מפעלו שיטה בהם, כביכול התיצב מרחוק לדעה איך שלות־הקליפה מכסה כהם את רתחי־התוך, — המתבונן הזה מן המחויב שיתעורר בו הספק: ואולי גם אלה, הרואים היום את רתחי־התוך יעמדו מהר מבודים בקודמיהם ויתגלה, כי מלבד הפנים יש לפני־ולפנים. אמת, הא־נו נרגים היום בקודמיהם אתמול: ברי להם, כי פירוש שהם מפרשים הוא כגילוי גם למספר עצמו, והם כמין תודעה של עיקרו, שהם רואים אותו כיניקה מעבר לתודעה או מתחתיה, על כל פנים בלעדיה. אך אפשר וכגורל המפרשים הראשונים, שלא ראו אלא את השכבה העליונה יהי גורל המפרשים האחרונים, הרואים את השכבה התחתית, אפשר ומהר־מה־ייב תתגלה גם שכבה לפנים משכבה התחתונה, גם שכבה מעל לשכבה העליונה. לאמור: גם יתר עמק בהיוליות וגם יתר רום בתודעה. ודרך־הלצה ניתן לומר: אפשר בכל זאת, כי המספר הוא לא בלבד במכוסה אלא גם במגולה חכם כמפרשיו, אם לא זכם מהם. הרי החזיון הנפלה הזה של שלוה צופנת הפתעות לא הגיע לגמרו, ואולי לא הגיע אלא לאמצעו. ושעל־כן מוטב אולי והמפרש יכתוב בראש פירושו בסוגריים שתי מלים קטנות כאזהרה לעצמו ולקוראו כאשר כתבתי בראש דברי: לפי שעה.

ב

מתוך הרהורים אלו הנני מנסה לפרש בקוים כוללים, מוטיב בסיפוריו של ש"י עגנון והוא מוטיב המטפחת. כנודע, יש סיפור מיוחד בשם זה בסיפוריו והוא מסיים את הכרך השישי של כתביו, ביתוהו המפורש של הסיפור (ניסיתי בניתוח של הפרק הרביעי שבו, בשידור בקול־ישראל, ביו"ם באב ש. ז.), עשוי להבהיר צדדים הרבה. אך גם ניתוח כולל מבליט את עיקרו והוא מעשה בילד שאביו יוצא לירוד ואי־ה יציאה היא לו כפרידה קשה, המשולה כקשה שבפרידות, הלא היא הפרידה בין הקדוש־ברוך־הוא וכנסת־ישראל. הרינו שומעים: „כשבוע שנסע אבא לירוד היה דומה עלינו כשבוע שחל בו תשעה באב. כל אותם הימים לא נראה שחוק בפי אמא ואף הילדים אינסים עצמם מן השחוק, אמא עליה השלום היתה מבשלת סעודות קלות של חלב של ירק — —". לאמור, אורח־הנהגות של ימי־האבל, דומה יציאתו של אבא מביתו השובה להורבן הבית. ולא עוד אלא בראותני את אמא יושבת וצופה בחלון, נשמע: „לימים כשקראתי במגילת איכה היתה כאלמנה ופירש רש"י ז"ל כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אצלה נזכרת לפני אמא עליה השלום בשעה שהיתה יושבת בחלון ודמעתה על לחיה", לאמור, אמא נראית בחינת כנסת ישראל העזובה ואבא נראה בחינת־בעלה, הוא הקדוש־ברוך־הוא שעזבה ודעתו לחזור אצלה. הזיהוי הזה היא הפועל בילד, הישן עתה במיטתו הארוכה של אבא וצוותה בה את איבריו שעיקר־שכיבתו־בהקיץ הוא בזקיפת אוניו, שמא ישמע שופרו של משיח, שהרי השופר הזה הוא המפסיק את הפרידה הגדולה, ההיסטורית, שבתגלה נראית עתה בפרידה שבין אבא ואמא. והרהורי־הילד מעלים לפניו כראה המשיח היושב בין העניים ואוסר ומתיר את פצעיו. ומצטרפים להם הרהורים של ילד נן־טובים המפרש לעצמו, על שום מה הוא הגה חיבה לאוהב העניים, אף כי היו לו נימוקים שלא להבבם. ושומר של הסיפור משייר בנו ספק אם היתה זו התגברות שלימה, תיאורו של הלילות הוא כתיאור של הרהורי הילד המתנודדים בין שני מיני כיסופים — הגעגועים לאבא והגעגועים למשיח, והוא עושה קשרים בציציותיו ובמספר־הקשרים הוא מספר־ימי־ישיבתו של אבא בירוד, וניכר כאן בנגונו של היושב הקץ — אמנם החיישוב מעלה כיעד כבויים (קץ כגולה). אך הלב משתעשע באמונה כי המשיח יהיה יעדו (קץ כבוסה). הלילה־השינה מתואר למעבדיו השונים. החיה עמעום־בניים ובו נגלים במיני אורות שונים־גוונים. הדומים כאותם האורות שהאמונה התפלה של אגדה־עממיים מגלגלתם לפני הולכי דרכים להיותם להם כמיני התעועים. אך הילד משביל לתפוש על שדה־קוקים זה — אמנם גם הוא רואה אורות אלה כראות אגדת העממיים, כפיותי של אוצרות. אולם האוצרות האלה הם לו כדבר שלא היה ולא נברא אלא משל הם — משל לטובה הגנוזה לעתיד לבוא עם בוא־המשיח. אך הפיותי, שהילד הופיע עליו על דרך אחת, נגלה על דרך אחרת — כל האורות מתלבדים באור אחד. אור־החמה. ומתגלה עוף גדול, שהוא שהילד יצא בצלו וישראל נים ונבים לצלו שינה והלום בשוט. והיהו נוטל ציציותיו וקושר עצמו בכנפי של העוף ומבקש משיה. העוף אומר מעיסה אך לא להכי־הפטר אשר יוליך — אל אבא. אלא להבי־הפטר אשר שתם — אל המשיח. נמרומי־כנפי של העוף, מתאר הילד בנות העניים בשערי רומי ורואה את העני היושב ביניהם המתיר ואוסר פצעיו. והוא הוא המשיח. אך הילד מסיר עיניו שלא יכיש ביסורים, הסרת עיניו זו, שבבריה, השמטה הילד, היא ההוא [illegible] תחת כן, העניים ואותו העני [illegible] קוצים והיו רעות הציפית שמאיים ירוה גזולה זורקת את הולך והמעונה מכירה את מעשה האשמדי בשלמה המלך) והרי מתמוטט והולך כל איבריו עומדים להתפזר. לאמור: הסירות את עיניך מיסוריו של המשיח, מיד גרמת להתפוררותך (ואולי יש גם רמז להתכחשות לאמונה כגאולה) ולא עוד אלא אין בידך להתקומם, שכן אינך יכול לצעוק, כי שקצים ורמשים נדחקים להוך פיך ועופות טמאים נדחקים לנקר בלשונך (ואולי הוא גם רמז לדחיקת־הקץ של משיחי־השקר, שכופה ירידה של התאבות) ועתה בנקודת־המשבר באה והצלה — אבא צורר בטליתו ומביאו על מיטתו (נראה ענין המוטיב הזה בסיפורו של פייארברג) והוא נגער משנתו, נוטל ציציותיו ועושה קשר חדש (חידוש הצפיה).

הרי האוירה האופפת את עיקר נושאו של הסיפור — הדורונות שאבא מביא מן היריד וכללם הדורון שאבא הביא לאמא. היא המטפחת, שנתקיימה שנים הרבה בידי אמא, אך משניתנה מתנה לילד, ביום בר־מצוה, נאבדה בגלגלה, אך לא נאבדה מלבו והוא הוגה כאילו היא קיימת. נפרש מעט את הדבר: הדורון ההוא, שהוא אות החיבה שאבא מביא לאמא, לאחר הפרידה שכבר ראינו כי היא השיבה בפרידה ההיסטורית הגדולה, המכרעת בין האומה ואלהיה, מתקיים ימים ושנים בידי אמא, אולם בנה מאבדו בקיום בידים. אך היא כאבדה שאבדה במעשה ולא אבדה בהרגשה וקיומה קיום־של־כאילו, האומנם צריך רוב הוכחות, מה משמעותה של האבידה הזאת ואיבודה?

ולפי שענין המטפחת הוא לנו עיקר, נוכל לפסוח עתה על הפרקים הנחמדים המתארים את שובו של אבא ונסתפק אך בציטטה אחת: „כמה גדול היה אבא באותו יום. יודע הייתי שאבא שלי גדול מכל אבא, אף על פי כן הייתי סבור שיש גבוה ממנו. זו נגרשת של נחושת שבאמצע התקרה שבביתנו, אותו היום אף היא נתנמכה". פה נערבה תפיסה מצויה של ילד על אביו ותפיסה מיוחדת המובנת מתוך הזיהוי הנזכר: ביום השיבה, מן היריד, שהוא כרמז לשיבה הגדולה של אלהים לאומתו, נראה כל גדלו, שהוא גדול מכל אלהים, שכן בימי הפרידה נראה היה כי יש גדול ממנו. וכן נפסח על תיאורה של המטפחת ותיאור לבישתה בליל שבת ותיאור הבעת עצמה ונסתפק בציטטה אחת: „הרגשתי פתאום שמחליקים את לחיי. איני יודע אם כנפי המלאכים נפנפו עלי או אם כנפי המטפחת נפנפו עלי". וכן נפסח על תיאור יום השבת ונסתפק בציטטה אחת: „עד ששאמא) עשתה כך שמטה דובדבנית וניתזה צנודה ולא נגעה במטפחתה ונקיה היתה כבשעה שהוציאה אבא ממלתחתו". העולה לנו משלוש הציטטות: המטפחת היא דורון אבא הגדול בכל אבא, כנפיה ככנפי מלאכים ואין הזוהמה שולטת בה והיא עומדת תמיד בטהרתה. הדע לך שכן, שאחרי שאתה רואה את המטפחת, שאינה סרה בראש אמא בראש השנה ויום כיפור והושענא רבא בבוקר, אתה שומע: „מימי לא ראיתיה [את אמא] מכבסת את המטפחת, אף־על־פי שהקפידה על הנקיון — —" וכאן באה נקודת האשמה העצמית: „אלמלא אני היתה המטפחת שמורה עמה כל ימיה ומנהילה אחריה". לכון של האשמה זו כך פירושה: את־החיבה בין אבא ואמא, שהיה בעצב־הטהרה, ומעותד היה להיות כנחלה לדורות הוא, הבן קיפחו. כי ביום הבר־מצוה שלו כורכת לו אמא את מטפחתה לצוארו, הרי הוזרת ההדגשה: „אפילו שמץ לכלוך לא נמצא במטפחת. מדם עבר נחתם דינה של המטפחת שתאבד על ידי. כטפחת זו שהגיתי כה לי הימים קיפחתי אני בידי". ארבע מלים אריכות הכלטה: שהגיתי בה כל הימים — הרי מלכד הדין של כתוב הס־חייב להגות בספר התורה יומם ולילה, אתה שומע את ששמעת „בעצם־החומש" הוה:

„הייתי עומד על משכבי והוגה במלך המשיח". ואמנם אבדנה של המטפחת כרוך בענין המשיח כפי שנראה לו לילד בדברי חז"ל בסנהדרין ובחלומו — עני האוסר ומתיר את פצעיו.

אלא שאותו עני לא היה עני שבאגדה ושבחלום אלא עני שבממש — והוא עני שבהגלגל לעירו של המספר ולפי שהיה מלוכלך בפצעים היו הילדים מתאכזרים עליו ובעלי־בתים אינם מוכנים אותו והשמש נועל בפניו בית המדרש, ועל העיר כולה נוהגת בו כדרך שנוהג הילד בחלומו — מה הוא הסיר עיניו שלא להביט ביסוריו, הם מסירים עיניהם (ועינוי היוק: תשטן מסירן) שלא להביט בצרכיו. והנה הילד מתעורר לתקן בהקיץ מה שקילקל בחלום: אותו יום שנכנס למצוות והוא חוזר מבית המדרש לביתו (מה מעניינת האמירה: „והייתי לבוש כחתן וכלה", שאפילו נמשך בזה אחרי דיבור נביא, אין להתעלם, כי לבישת התפילין כדרך אבא ולבישת המטפחת כדרך אמא מבדיקות את ראיית עצמו כחתן וכבלה כאחת, ואולי היא רמז לזיווג העליון: כדרך החתן — האלהים, הכלה — הנגולה) והרי כוזדמן לו אותו עני והילד, המשופע רוח של קדושה והגיגיות, באה בו התפעמות של אימה ומתיקות: „ונתפקחו שתי עיני ועמדתי וציפיתי כנגדו כאדם שרואה בהקיץ מה שהראוהו בחלום". סיומה של אותה התפעמות מובנת מאליה: הוא פושט המטפחת ונותנה לעני והלה נוטלה וכורך בה פצעיו. אולם מובן מאליו היה הכרח העשייה אך לא נראית צידוקה, ובבוא הילד בפני אמא הרי „פתאום הרגשתי שלא נהגתי עמה כשורה, מטפחת נאה היתד לה שעטפתה לראשה בשבתות וימים טובים נטלתי אני ונתתיה לעני לכרוך בה את רגליו". אמנם, מהבטת האהבה והחיבה של אמא, המעוררת שמחה גדולה בלבו „כבאותה שבת שבאבא עליה השלום ערכה את מטפחתה על ראשה בראשונה", אפשר שנהא למדים, כי המעשה שעשה כתוקן בעיניו אך דיכה כי הפינאל הזה גם הוא בואתה הלקת־גל התרופה על סערו — הוראות היא, כדומה והספק הוא ממש, ומכאן — בקשת האבדה ומציאתה, המביאה את המספר לתקן באגדה מה שקלקל במעשה.

כי אם תבדוק בסיפורי ש"י עגנון תמצא בהם ענין המטפחת ותמצאנו כדרך תיקון הקלקלה ההיא, כלומר כהחזרת ופקידה הגדול באות־חיבה שבין ישראל ואלהיו, בין העם לשכינתו, כאות התהגרותם אחרי פרידת־הגולה. הרי לפנינו דוגמה גדולה בסיפור שנתפרסם לפני סיפור המטפחת ודוגמה גדולה ממנה בסיפור שנתפרסם אחרי סיפור המטפחת. סיפור ראשון — הוא האפוס „הכנסת כלה", סיפור אחרון — היא האגדה „בלבב ימים".

הגיבור המחבר את החוייות של סיפור־המסגרת הגדול, רבי יודיל בטלן, אתה מוצא בין כלי־תשמישו גם מטפחת. תחילה אתה רואה שימושיה קטנים, כגון בשעה שרבי יודיל יושב באכסניה ולומד תורה ובאיה לפניו הסרסורים ומציעים לפניו מיני מסחרים הרי „הוציא רבי יודיל מטפחת, והניח על הגמרא, והשיב בנחת להביח סערה" והוא מנהג פשוט להבדיל בין טהרת־קודש וטומאת־חול, אבל לסוף אתה רואה שימושה גדולה בשעה שרבי יודיל זומה לעלות לארץ הקדושה תשמע: „אלא להגיד שבחו של רבי יודיל צריכים אנו לומר שהיה מקבל עליו כל צרה וצוקה בשמחה והיה אומר שכל הצרות שבעולם אינן ולא כלום לגבי הטובה העתידה בארץ־ישראל. וכמה שנים קודם עליתו של רבי יודיל לארץ־ישראל היו עיניו קשורות במטפחת. לפי שלא רצה ליהנות בעיניו מחוץ לארץ, וישב לפני ר' בארצות החיים ועף על גפי מרומי המושכלות ועשה תיקונים הרבה אשר יעשה האדם והי בהם בעולם הזה ולעולם הבא וכתב מכתבים ברוח־הקודש". בעצם, אין אותו שימוש גדול אלא כהרחבה כוללת של השימוש הקטן: המטפחת והחוצה על הגמרא במחיצה בינה ובין הטומאה של סרסורים היא־היא המטפחת ההוגה על עיניו של רבי יודיל כמחיצה בינו ובין טומאת־סביביו. היא המקיימתו בטהרת־הבורו לקדושה.

אבל גדול כמעשה המטפחת לרבי יודיל ב„הכנסת כלה" הוא מעשה המטפחת לרבי חנניה ב„בלבב ימים", שכן מטפחת של רבי יודיל היתה משמרתו עד הפלגה לארץ־ישראל ואילו מטפחת של רבי חנניה היא־היא שהפליגתו לארץ־ישראל, היא־היא שהביאתו אליה. ומן הדין שנראה דרכה של מטפחת־פלאים זו שתחילה היא כלי־לבושו של חנניה, כפי שהוא מספר בעצמו: „מתחילה הלכתי מעיר לעיר אחרת ומאותה עיר לעיר אחרת, כך הלכתי ממקום למקום, עד שהגעתי לקצה גבול ארץ אחרת, שאין מניחים לשום אדם לעבור שם אלא אם כן נותן מס למלך. נטלו ממני את ממוני והפשיטוני ערום ולא הניחו לי חוץ ממטפחתי להתכסות בה". לאמור, כל מה שהיה בו מקנייני הגולה ניטל הימנו, חוץ למטפחת שכבר ידענו המלה כאות־החיבה בין העם ואלוהיו, בין האומה ושכינתה. במהלך הסיפור מתגלית וחוזרת ומתגלית אותה מטפחת לשימושיה: „אחר שסיפר כל הדברים התיר מטפחתו והוציא משם ספר תהלים וקרא עד שהגיע זמן מנחה"; וכן: „למחר כשהוציא טליתו ותפיליו מן המטפחת", או: „חנניה הוציא מטפחתו ועשה בה סימן". קונפרונטציה קלה בין המטפחת של הילד ובין המטפחת של חנניה דיה לעוררנו על ההבדל: הילד שלבש מטפחתו היתה לו בכלי שניתן לוותר עליו והוא גם מוותר עליו לאחר שעה קלה. חנניה מטפחתו שהיתה לו כלי־לבושו היחיד אין הוא זז הימנה. ואם תזכור כי הילד כרך במטפחתו רגליו של אותו עני, שראה בו בחזיזה של דמות המשיח, כפי שנגלתה בחלומו, הרי אתה שומע כמין תשובה מדברי בעל העגלה: „חנניה זה צריך טליתו ותפיליו במטפחתו וכורך סמרטוטים על רגליו והולך לארץ־ישראל".

עד כמה המטפחת נעשתה כמין סימן היכר, כמעט שם נרדף לחנניה, אתה מכיר בשעה כשהוא נעלם והספינה הפליגה בלעדיו ותסר היה. העשירי למנין, המשלים הנוטל שכר כולם. „אמר פסח הגבאי זכורים אתם מטפחתו של חנניה שמטלטליו היו צרורים בה שכשהיה עומד להתפלל היה מוציא את מטלטליו וקושרה על מתניו. פעם אחת אמרתי לו חנניה הא לך אבנט ולא תצטרך להוציא ולהכניס להכניס ולהוציא ולא קיבל. מה תשובה השיב לי, אמר צריכין לנהוג כבוד בכלי, אפילו מצא אחר נאה ממנו אין מעבירין אותו מתשמישו. כיוצא בזה השיב לה למלכה, בדרך נתנה לו מלכה שק, למחר מצאתו עם מטפחתו. אמרה לו לא נתתי לך שק למטלטליך? אמר לה נתת. אמרה לו ועדיין אתה משתמש במטפחתך. אמר לה וכי בשביל שמטפחת אין לה פה רשאי אני לזלזל בה". עינינו הרואות, כי המטפחת היא לו לחנניה גם כלי־קדושה, שהרי היא לו כאבנט, גם כלי־חול, שהרי היא לו כשק. ואזנינו השומעות מתוך דבריו תשובה לא בלבד לפסח הגבאי ולמלכה, אלא בעיקר לאותו נער בר־מצוה, שלא ידע כי צריכין לנהוג כבוד בכלי ואין להעבירו מתשמישו. ואסור לזלזל במטפחת על שום שאין לה פה לקבול ולהתריע. ואם אתה מפקפק, האומנם מותר לפרש את תשובתו של חנניה לפסח הגבאי ולמלכה כתשובה לאותו ילד שנתן מטפחתו לעני, הרי אתה שומע דברים שרמזם לסיפור המטפחת ברור לחלוטין ואותת שומעם לאחר שנודע לך על שום מה ראה חנניה, שזריז היה, להתעכב בדרך: „מעשיות הרבה יש לנו מן הישועה, אחת נאה מחברתה, כגון מעשה באחד שתעה במדבר. פתאום בא עוף אחד והטיסו לביתו בשעה אחת מהלך של כמה שנים. ברם שום עוף לא בא אצל חנניה". וכשם שלא נעשה לו נס זה לא נעשו לו נסים אחרים. „כיון שראה חנניה צרתו צרה זקף עיניו כלפי מעלה ואמר רבונו של עולם אין לי להשען אלא על רחמיך הרבים. נתן הקדוש־ברוך־הוא עצה בלבו שיפרוס מטפחתו על הים וישב עליה. פרס מטפחתו על הים וישב עליה. מיד צפה על פני הים וישב עליה כשהיא נושאת אותו עד שהגיע לארץ־ישראל ולא עוד אלא שהגיע קודם לחבריו, שהם המתינו לספינה בסכסוכול ונתגעש עליהם הים והיו בצרה גדולה, ואילו הוא עבר בשלום את הים". המטפחת של הילד שהיתה כדורון של אבא לאמא לאחר פרידתם, נתפרשה לנו כדרך שנתפרשה, נראית עתה בעילויה: כנפיה ככנפי מלאכים ועליהן נישא חנניה לארץ־ישראל, כי היא הקישור בין העם לארצו. היא כגשרו של מלך המשיח.

ובאחרונה שני קוים. ראשית, ראוי שלא להתעלם מקו של כובד ראש. ראינו כי אבא בשובו מן היריד לביתו נראה גדול מכל אבא וגדול משנראה קודם, והנה חנניה משהוא נגלה בירושלים „פניו מאירות משמחה — והוא גבוה משהיה ומנעלים על רגליו". שנית, ראוי שלא נתעלם מקו של קלות־ראש; „גוזמאות הרבה מספרים עליו על חנניה, כגון שכשהגיעו אנשי שלומנו לחופה של יפו מצאוהו לחנניה מיבש מטפחתו בחמה. אבל האמת אינה כן, שהרי עד שלא עלו הבריון כבר היה חנניה בירושלים. אף על מטפחתו בדו דברים. אמרו נפוליון קיסר ראה אותה ועשה הימנה דגל והיה מגנת במלחמותיו. אבל האמת אינה כן, שהרי אחרי פטירתו של חנניה כיסו את עיניו במטפחתו". בין אם הקו של קלות־ראש בא להוציאנו על דרך הביקורת, כגון הלגלוג של המשכילים (והגיע פזמונם שנאמר בו: דער רבי שפרייט דאס טיכעל אויס) ובין על דרך אהבת (ניגוד בין אמת פשוטה של ביקורת ואמת עליונה של אמונה). אחרי שילובו המספר מתאר פטירתו של חנניה שהיתה בראש־חודש ניסן: „הגר את מטפחתו כאבנט ועמד לילך לבית הכנסת. פתאום חש ברגליו. אמר רגליו של אותו אדם מבקשות שלא אצריכן אתפלל בביתי. כשהגיע לפסוק השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם יצתה נשמתו בטהרה. באו ועצמו את עיניו וכיסו אותן במטפחתו —" לאמור, מה שהיה לו לרבי יודיל ככלי־הבדלה בין אדמת גולה ואדמת קודש היא לו לחנניה ככלי־הבדלה בין חיי־שעה וחיי־עולם, בין ארץ ושמים, בין החליפה והנצח. היא המטפחת אשר הילד הקטן נפרד ממנה בחייו והילד המגודל, חנניה, בחייו ובמותו לא נפרד ממנה.

ד

בסיכום־גלגולה של המטפחת נאמר, כי הסיפור שהמטבע שלו הוא סיפור־זכרון כהויתו („המטפחת") נראה בו את אבידת המטפחת וקלקלה בידים; הסיפור שהמטבע שלו הוא בקו־הביניים שבין סיפור מהזיתו ובין אגדה („הכנסת כלה") נראה בו את מציאת המטפחת וראשית תיקונה. בסיפור שהמטבע שלו הוא אגדה נראה את השלמת־תיקונה. ולאה, גם ראה הדיאלקטיקה המיוחדת בשני קצות גלגולה של המטפחת — הקצה האחד שבו הקלקול בחלום מבקש לבוא על תיקונו בהקיץ וגורם אבידת המטפחת ושמיטת הפקידה, הקצה האחר שבו הקלקול במציאות בא על תיקונו באגדה וגורם מציאת המטפחת והחזרת הפקידה. בתחום הדיאלקטיקה הזאת נמתחה היריעה של המספר וקצה פתרונה. אפס קצה.

דב שטוק